

УДК 342:94(47+57)

Ю. Д. Древаль, канд. істор. наук,Національний університет внутрішніх справ, кафедра українознавства,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080, Україна

“З’ІЗДІВСЬКА СИСТЕМА” РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Досліджено процес становлення політичної системи Радянської України (1917-1937 рр.). У науковій літературі немає ні об’ємних досліджень проблеми, ні навіть сталого терміна, яким би називали політичну систему цього періоду. Автор називає її *з’їздівською системою*.

Ключові слова: з’їздівська система, тоталітарний режим, формальні ознаки демократії.

Розвиток політичної системи сучасної України гальмується багатьма обставинами. В їх ряді чи не найголовнішою є живучість радянської моделі влади, якщо не на рівні політичних інститутів (адже в Конституції України чітко зафіксовані демократичні принципи моделі влади), то в сфері суспільних настроїв, у ставленні населення до держави. Останнє полягає в перебільшенні значними верствами населення позитивних рис “влади рад” та в заформалізованих відносинах громадян з сучасною владою, в невірі у власні сили, в орієнтації на пристосування, а не на активну позицію, в неспроможності самоорганізації тощо.

Для того щоб краще зрозуміти витoki й першопричини такої громадської поведінки, не зайве звернути увагу на процес становлення радянської політичної системи. В Україні впродовж перших двадцяти років існування радянської держави (кінець 1917 — початок 1937 рр.) не існувало представницького законодавчого органу на зразок майбутньої Верховної Ради. В науковій літературі немає сталої назви, яка б точно відбивала характер політичної системи радянської держави тих часів. Інколи використовують словосполучення “з’їздівська система” [1, 105], яке, на наш погляд, є вдалим.

Основні компоненти *з’їздівської системи* і деякою мірою — всієї політичної системи радянського суспільства були сформовані вже в перші роки існування влади рад. Політичні структури в радянській Україні будувалися за російським більшовицьким взірцем. А тому аналіз проблеми слід розпочати із подій загально-російської ваги.

Уже перший декрет Ради Народних Комісарів “Про повноту влади Рад” (від 28 жовтня 1917 р.) безапеляційно проголошував: “Вся влада віднині належить Радам. Комісари колишнього Тимчасового Уряду влади позбавляються” [2, 30]. На період між з’їздами повноваження безпосереднього здійснення владних функцій були покладені на Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет /ВЦВК/ — постійно працюючий законодавчий та керуючо-розпорядчий орган. На уряд — Раду Народних Комісарів /РНК/ — покладалося здійснення не лише виконавчо-розпорядчих, а й також — як вказувалося в документах, “у невідкладних випадках” — і законодавчих функцій [3, 19-20]. Декретом від 24 листопада 1917 р. Ліквідувалася вся дореволюційна судова система [4, 154-155]. Їй на заміну приходив “народний радянський суд”, який керувався Радами й був, за справедливими оцінками дослідників, “органом диктатури пролетаріату” [5, 64-65]. Вже з ленінського періоду радянської історії простежується і діяльність сумнозвісних “трійок”, які складались з керівників радянського, судового і партійного апарату місцевого рівня і організовували позазаконні розправи над населенням [6, 12]. Незабаром (11 лип-

ня 1918р.) виникла структура, яка здійснювала власну політику незалежно від волі місцевих рад — комітети бідноти. Вони були утворені для більш рішучого насадження на місцях більшовицької влади, діяли за безпосередніми розпорядженнями центру і, як вказується в новітній літературі, “реально стали другою системою влади” [7, 567].

Уже на початковій стадії існування радянської держави не було сумнівів у зверхності більшовицької партії над усіма іншими політичними інститутами. Характер тодішніх взаємозв’язків та реальної міри компетенції радянських і партійних органів найбільш влучно й особливо цинічно, на наш погляд, викладений у таких неопублікованих в офіційних виданнях замітках В. Леніна: “Проголосити для заспокоєння глухонімих відокремлення (фіктивне!) нашого уряду й урядових установ (Рада Народних Комісарів та ін.) від Партії й Політбюро і, особливо, від Комінтерну, назвавши ці останні органи незалежними політичними угрупованнями, що діють на території Радянських Соціалістичних Республік. Глухонімі повірять...” [8, 255].

Отже, у ході становлення основ радянської держави було відкинуто деякі на той час вже загальноприйняті у передових країнах компоненти теорії і практики державного будівництва: поділу влади, прав людини, громадянства і взагалі концепції правової держави.

За вказаною моделлю формувалася і політична система Радянської України. В резолюції “Про організацію влади та Україні”, прийнятій Першим Всеукраїнським з’їздом Рад (11-12 грудня 1917 р.), підкреслювалося, що “Україна проголошується Республікою Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів” [9, 405]. Структуру органів влади було скопійовано з Конституції радянської Росії. Здійснення центральної влади покладалося на Всеукраїнський з’їзд Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів, обраний ним ЦВК і ті вищі органи виконавчої влади, які мав створити ЦВК [10, 15]. Повноваження зазначених органів чітко не визначалися. Окрім того, з’їзд проголосив Українську республіку федеративною частиною Російської республіки, нічим не обмежуючи глибину і міцність федеративних зв’язків [11, 14].

Перша Конституція радянської України (прийнята III з’їздом Рад у березні 1919 р.) закріпила завоювання російського “Жовтня” й українського “Грудня”. В ній проголошувалося, що УСРР є організацією диктатури пролетаріату й найбіднішого селянства. “Вищою владою” з всеосязними повноваженнями визначався з’їзд Рад, а в період між з’їздами Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) [12]. Вищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади радянської України був уряд. Народний Секретаріат, у січні 1919 р. перейменований на Раду Народних Комісарів. Формування уряду було компетенцією ЦВК. Центральними органами управління визначалися спочатку секретарства, а згодом “народні комісаріати”, які очолювали народні секретарі.

Тоді ж на конституційному рівні були визначені й принципи виборчого права: так званої “пролетарської” виборчої системи. Позбавлялися виборчого права, окрім “експлуаторів”, служителі церкви, служителі й агенти колишньої поліції та деякі інші групи населення [12]. Вибори були багатоступеневими, нерівними (норми представництва в радах від селянства та робітничого класу були неоднаковими, на користь останніх), з відкритим голосуванням. На той час так і не було прийнято закону про вибори. Такі виборчі принципи залишалися незмінними впродовж усього періоду “соціалістичного будівництва” [11, 61-62]. Вони надавали безперешкодну змогу забезпечення партійного нагляду над усіма стадіями виборчого процесу.

Упродовж 20-х років загалом були створені всі умови для відкритого партійно-го та союзного диктату. Вже на початку 20-х років проявилась монополія на владу РКП(б) та КП(б)У, що видно із складу Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК)

Радянської України. Так, із 41 члена ЦВК, обраного на I з'їзді Рад, було, окрім 35 більшовиків, всього 4 лівих есери, 1 лівий українській соціал-демократ та 1 меншовик-інтернаціоналіст. У складі ВУЦВК, обраного на III з'їзді Рад, було 89 більшовиків та 10 боротьбистів. На IV-VI з'їздах Рад (1920-1921) ще засідали поодинокі представники інших, окрім більшовицької, партій. До складу ВУЦВК, обраного на IV з'їзді Рад (травень 1920 р.), увійшли 74 комуністи, 2 укапісти, 3 лівих есери (боротьбисти), 3 безпартійних [13, 127]. Починаючи з VII з'їзду Рад (1922) у вищому органі влади засідали одні більшовики [10, 101; 154].

У цей час український суверенітет хоча й був задекларованим, але занадто обмеженим навіть у правовому плані, не говорячи вже про реальну практику. Договір про утворення СРСР відкрито встановлював пріоритет союзного законодавства. Владні структури союзних республік могли опротестувати союзні декрети й постанови, але при цьому не мали права призупиняти їх дію [14, 20-21]. За першою союзною Конституцією (1924 р.) верховним органом влади став з'їзд Рад СРСР, а в період між з'їздами — двопалатний Центральний Виконавчий Комітет СРСР (ЦВК СРСР).

Незабаром IX Всеукраїнський з'їзд Рад (травень 1925 р.) прийняв постанову “Про зміну Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки”, за якою Україна проголошувалася складовою частиною СРСР. Раднарком республіки виключався з числа вищих органів влади. Він залишався виконавчим органом ВУЦВК і мав право тільки видавати декрети і постанови, а не закони, як то було до утворення СРСР [15, 25-30]. Конституція УСРР 1929 р. конкретизувала перелік повноважень з'їздів Рад і Президії ВУЦВК (остання отримала право законодавчої ініціативи), які не могли перевищувати межі, дозволеної на загальносоюзному рівні [16].

Досить швидко протікав процес переродження системи Рад, відмови від покладених на неї завдань і принципів. Вже на початку 20-х рр. вони перестали діяти “засобом трудящих” і “для трудящих”. За сучасними оцінками, деформовані ради стали “однією з найважливіших підпор сталінського режиму” [17, 41]. На той час сформувався й перетворився в грізну соціальну силу повий правлячий прошарок — номенклатуру (перелік постів та посад, які запроваджувалися партійними комітетами [18, 14]). Номенклатура стала основою партійно-радянської державності й зумовила переродження радянської системи в бюрократичну, апаратну структуру. Реальна влада запроваджувалася у виконкомах та їх президіях, де головну роль відігравали партійні керівники, які ототожнювали собою владу в усіх її проявах.

Одночасно в суспільстві утверджувався правовий нігілізм. Форм його прояву існувало багато. Від відмови позивного сприйняття самого слова “закон”, що нібито несумісне з революційними змінами в суспільстві, до утвердження правомірності “революційної законності” та “революційної правосвідомості”. Є всі підстави до останніх додати і гасло “класового підходу”, що зумовлювало беззаконня щодо так званих “експлуататорських елементів”.

З'їздівська система влади якнайповніше відповідала сутності і тоталітарного режиму, що зародився і набув розвитку вже в перші десятиріччя радянської влади. При низькому стані політичної культури населення вона використовувалася як оптимальне знаряддя в руках компартійної верхівки. Хоча в роботі з'їздів і проявлялися охлократичні тенденції, але вони спрямовувалися у вигідне для правлячого режиму русло. Масове схвалення учасниками з'їздів партійних резолюцій надавало самій владі формальних ознак демократизму.

Література

1. Семенов П. Г. Съездовская система: Уроки и перспективы // Разделение властей и парламентаризм. М., 1992. С. 102-109.

2. История Советской Конституции в декретах и постановлениях Советского правительства, 1917 — 1936. М.: Партиздат, 1936. 353 с.

3. *Протоколи засідань Всеросійського Центрального Исполнительного Комитета рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов II созыва.* М.: Всероссийский Центр Исполкома Советов РСК и К. депутатов, 1918. 192 с.
4. *Декреты Октябрьской революции.* Ч. 1. М.: Партиздат, 1933. 463 с.
5. *Морозов Б. М. Становление и укрепление советского государственного аппарата (ноябрь 1917 — март 1919 г.).* М.: Гос. изд-во полит. л-ры, 1957. 216 с.
6. *Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 — 1941 рр.). Автореферат дис... докт. іст. наук.* К., 2000. 35 с.
7. *Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: альтернатива поступу / критика історичного досвіду/.* К.: Фірма “APC-UKRAINE”, 1996. 778 с.
8. *Анненков Ю. Дневник моих встреч. Цикл трагедий.* В 2 т. Т. 2. Л.: Искусство. Ленингр. отд-е, 1991. 301 с.
9. *Победа Великой Октябрьской социалистической революции и установление Советской власти на Украине: Сб. док. и материалов.* К.: Госполитиздат УССР, 1951. 510 с.
10. *Резолюції Всеукраїнських з’їздів Рад робітничих, селянських і червоногвардійських депутатів.* Х.: Партвидав “Пролетар”, 1932. 412 с.
11. *Таранов А. П. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної республіки.* К.: АН УРСР, 1957. 166 с.
12. *Конституція Української Соціалістичної Радянської республіки. Затверджена Всеукраїнським з’їздом рад на засіданні 10 березня 1919 р. і прийнята в дефінітивній редакції Центральним Виконавчим Комітетом на засіданні 14 березня 1919 р.* Харків: Всеукр. держ. вид-во, 1920. 15 с.
13. *Історія держави і права України / За ред. А. Й. Рогожина: У 2 ч. Ч. 2.* Харків: Основа, 1996. 480 с.
14. *Съезды Советов в документах, 1917 — 1936 гг.: В 3 т. Т. 3.* М.: Госполитиздат, 1960. 399 с.
15. *IX — й Всеукраїнський з’їзд Рад робітничих, селянських і червоногвардійських депутатів 3 — 10 травня 1925 р. Резолюції (російський текст).* Х.: Оргвід. ВУЦВК, 1925. 38 с.
16. *Конституція УСРР. Видання офіційне. Ухвалено на XI Всеукраїнському з’їзді рад.* Х.: Юридичн. вид-во наркомюсту УРСР, 1929. 35 с.
17. *Леонов С. В. Советская государственность: замыслы и действительность / 1917-1920 г. г. // Вопр. истории. 1990. №12. С. 29-46*
18. *Восленский М. О. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза.* М.: “Советская Россия” совм. с МП “Октябрь”, 1991. 624 с.
19. *Патрушев А. И. Расколдованный мир Макса Вебера.* М.: МГУ, 1992. 207 с.

Ю. Д. Древаль

Національний університет внутрішніх справ, кафедра українознавства,
Проспект 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080, Україна

“СЪЕЗДОВСКАЯ СИСТЕМА” СОВЕТСКОЙ СТРАНЫ

РЕЗЮМЕ

В съездовской системе, которая утвердилась в первые десятилетия советской власти на Украине, подтвердилось теоретическое положение немецкого социолога М. Вебера, высказанное при анализе концепции К. Маркса еще в начале XX ст.: в условиях так называемой диктатуры пролетариата наделенный харизматическими качествами диктатор будет апеллировать непосредственно к массам, а не к парламентским лидерам [19, 161].

Ключевые слова: съездовская система, тоталитарный режим, формальные признаки демократии.